

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВОРІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

LEGAL REGULATION OF ECONOMIC CONTRACTS IN THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE IN UKRAINE

Юлдашев О.Х., д.ю.н., професор,
завідувач кафедри господарського та трудового права
Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Джунь В.О., д.ю.н.,
професор кафедри господарського та трудового права
Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

У статті розглянуто особливості правового регулювання господарсько-правових відносин під час воєнного стану в Україні. Проаналізовано становище договорів, які були укладені до настання воєнного стану, що тягнуть за собою негативні наслідки для сторін договорів та після воєнного стану, положення яких передбачали обставини сьогодення та настання форс-мажорних обставин. Визначено поняття договору та господарсько-договірних правовідносин. Проведено аналіз між положеннями Цивільного кодексу України щодо поняття договору та Господарського кодексу України. Проаналізовані визначення форс-мажорних обставин, як у чинному законодавстві України, законодавстві зарубіжних країн, так і на думку науковців. Також, враховано судову практику та судові рішення, аналіз яких дає чітке розуміння що лише наявність воєнного стану в Україні не є підставою вважати, що ухилення сторони виконувати умови договору є форс-мажорними обставинами. Для того, щоб довести форс-мажорність обставин потрібно мати причинно-наслідковий зв'язок. Через це на практиці виникають складнощі та розбіжності.

До того ж, форс-мажорні обставини не виключають виконання стороною умов договору, а лише призупиняє строк його виконання на момент існування таких обставин. Після спливу таких обставин, суб'єкт господарювання зобов'язаний належно виконати умови договору.

Вході наукового вивчення використовувалися загальнонаукові способи пізнання: аналіз для дослідження нормативно-правових актів, синтез для поєднання окремих аспектів у цілісну картину, системний метод для розуміння взаємодії правових норм у договірному регулюванні, а також порівняльно-правовий спосіб для аналізу змін у регулюванні договорів до та після запровадження воєнного стану.

Результати дослідження показують, що запровадження воєнного стану в Україні спричинило до значних імперативних змін у регулюванні договірних відносин. Зокрема, договори, укладені після початку воєнного стану, містять більш виразні положення про форс-мажор, що дозволяє сторонам враховувати ризики та адаптувати договірні зобов'язання до нових умов.

Натомість договори, укладені до воєнного стану, часто не містять відповідних положень, що створює правову невизначеність. Практичне значення вивчення полягає у визначенні рекомендацій щодо удосконалення правового регулювання договірних відносин в умовах воєнного стану, впровадження яких сприятиме зниженню правових ризиків, підвищенню стабільності договірних зобов'язань та адаптації судової практики до кризових умов.

Ключові слова: договір, форс-мажор, непереборна сила, господарські правовідносини, сторони договору, воєнний стан.

The article examines the features of the legal regulation of economic and legal relations during martial law in Ukraine. The situation of contracts concluded before the onset of martial law, which entail negative consequences for the parties to the contracts and after martial law, the provisions of which provided for current circumstances and the onset of force majeure, is analyzed. The concepts of a contract and economic and contractual legal relations are defined. An analysis is conducted between the provisions of the Civil Code of Ukraine regarding the concept of a contract and the Economic Code of Ukraine. The definitions of force majeure, both in the current legislation of Ukraine and in the opinion of scientists, are analyzed. Also, judicial practice and court decisions are taken into account, the analysis of which gives a clear understanding that the mere presence of martial law in Ukraine is not a reason to believe that the party's evasion of the terms of the contract is force majeure. In order to prove force majeure, it is necessary to have a causal relationship. Because of this, in practice, difficulties and disagreements arise.

In addition, force majeure circumstances do not exclude the fulfillment by a party of the terms of the contract, but only suspend the term of its fulfillment at the time of the existence of such circumstances. After the expiration of such circumstances, the business entity is obliged to properly fulfill the terms of the contract.

The scientific study used general scientific methods of cognition: analysis for the study of regulatory legal acts, synthesis for combining individual aspects into a holistic picture, a systemic method for understanding the interaction of legal norms in contractual regulation, as well as a comparative legal method for analyzing changes in the regulation of contracts before and after the introduction of martial law.

The results of the study show that the introduction of martial law in Ukraine led to significant imperative changes in the regulation of contractual relations. In particular, contracts concluded after the beginning of martial law contain more explicit provisions on force majeure, which allows the parties to take into account risks and adapt contractual obligations to new conditions.

In contrast, contracts concluded before martial law often do not contain relevant provisions, which creates legal uncertainty. The practical significance of the study lies in identifying recommendations for improving the legal regulation of contractual relations under martial law, the implementation of which will contribute to reducing legal risks, increasing the stability of contractual obligations, and adapting judicial practice to crisis conditions.

Key words: contract, force majeure, force majeure, economic legal relations, parties to the contract, martial law.

Постановка проблеми. Воєнний стан в Україні було запроваджено через військову агресію РФ проти України, який створив нові реалії та виклики для регулювання господарсько-правових відносин.

На сьогоднішній день правове регулювання договорів є надзвичайно актуальною тематикою. В умовах воєнного стану виникає низка проблемних питань, які потребують особливої уваги та дослідження серед науковців та практиків у галузі господарського права. Одним з таких є зміна

правових умов складання та регулювання договірних відносин між партнерами для належного захисту та дотримання прав, та інтересів сторін договірному процесу.

Зміни в договірному праві спрямовані на адаптацію чинного законодавства до обмежень, які пов'язані безпосередньо із виконання умов договору суб'єктами господарювання, таких як збройні конфлікти, руйнування інфраструктури та інші.

Значним викликом під час воєнного стану у регулюванні договірних відносин є виникнення так званих форс-

мажорних обставин. Адже, такі фактори як мобілізація, військові дії, економічні санкції можуть бути підставою для несення стороною відповідальності у зв'язку з порушення умов договору. Тому особливо важливим є аналіз та чітке визначення поняття форс-мажорні обставини з метою захисту прав сторін у разі їх виникнення. Саме тому, дане питання потребує як теоретичного, так і практичного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема тити дослідженню господарсько-правових відносин в умовах сучасності присвячено ряд праць. Такі науковці як В. Мілаш, М. Петрук, І. Товкун, А. Шевченко приділили свою наукову роботу аналізу господарсько-правових договорів. Проте, достатнього дослідження господарських договорів в умовах воєнного стану не проводилось. А це в свою чергу може нести негативні наслідки для сторін договірних відносин у зв'язку з недотриманням або неналежним дотриманням умов договору не за власною волею.

Мета статті. Метою статті є всебічний та узагальнений аналіз господарсько-правових відносин в призмі викликів сьогодення для суб'єктів господарювання пов'язаних із воєнним станом на всій території України. Дослідження правозастосовної практики щодо форс-мажорних обставин, умов звільнення від господарсько-правової відповідальності. У статті також поставлено завдання запропонувати напрями вдосконалення договірної політики підприємств з урахуванням ризиків, пов'язаних із військовими діями, для забезпечення стабільності господарської діяльності та правової визначеності у договірних відносинах.

Виклад основного матеріалу. Воєнний стан в Україні може розуміється як ведення особливого режиму під час якого органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування з метою усунення загроз для національної безпеки та цілісності нашої держави.

Щодо регулювання договірної діяльності в Україні, то вона поділилась на два типи договорів.

- Ті, що були укладені до воєнного стану.
- Ті, що були укладені після воєнного стану.

Договори, що були укладені до воєнного стану, зазвичай, не містять спеціальних умов щодо настання форс-мажорних обставин. Такі умови, можуть привести до конфліктних ситуацій між сторонами договору щодо його виконання. Сторони, які не були обізнані щодо ведення воєнного стану можуть мати юридичні складнощі щодо розірвання та внесення змін до договору у разі неможливості виконання вимог.

У свою чергу, договори, що укладені після настання воєнного стану містять умови, які передбачають настання форс-мажорних обставин. У таких умовах форс-мажор не лише визначається як воєнний стан, але й має деталізацію з урахуванням обставин, які можуть виникнути під час збройного конфлікту.

В першу чергу, слід визначити два основних поняття, які будуть фігурувати у статті. До них відносяться господарсько-договірні відносини та господарський договір.

Господарсько-договірні відносини – це правовідносини, які виникають на підставі укладення договору між суб'єктами господарювання з метою регулювання, зміни та припинення господарських відносин, спрямованих на забезпечення комерційно-виробничої діяльності.

Статтями 179-180 ГК України регулюється правове визначення поняття договір. Так, зазначено, що це юридичний факт на основі якого виникають господарсько-правові відносини, у другій нормі, договір ототожнюється саме з господарськими зобов'язаннями, які впливають з цього [1].

У статті 626 ЦК України викладено розуміння поняття договір. Так, договором є домовленість двох або більше сторін, який створює, змінює або припиняє цивільні права та обов'язки [2].

Отже, визначення поняття договору є загальним та регулює всі договірні правовідносини, у свою чергу ГК України визначає поняття спрямоване саме на господарсько-правові відносини, які виникають між суб'єктами господарювання.

Таким чином, господарський договір є різновидом цивільного договору, але зі спеціальним статусом, предметним складом та метою.

Враховуючи воєнний стан на території України та ризики, які можуть виникнути у зв'язку з цими подіями, такі відносини потребують більш конкретного регулювання законодавства та аналізу господарських договорів без відсилки на спеціальні нормативно-правові акти.

На законодавчому рівні в Україні форс-мажорні обставини регулюються Цивільним кодексом України (далі-ЦК України) та Господарським кодексом України (ГК України). Так, у статті 617 ЦК України зазначено, що сторона договірних відносин звільняється від відповідальності у випадку, якщо вона доведе, що невиконання або неналежне виконання умов договору відбулось у разі непереборної сили або випадку [2].

У свою чергу, в частині 2 статті 218 ГК України встановлено, що суб'єкт господарювання за порушення умов господарського договору буде нести господарсько-правову відповідальність, окрім випадків якщо сторона доведе, що невиконання зазначених договором зобов'язань відбулося внаслідок дії непереборної сили, тобто таких обставин, які неможливо було оминути або відвернути за даних умов здійснення господарської діяльності [1].

Таким чином, ознаками форс-мажорних обставин є:

1. Винятковість – наявність таких обставин, які є виключними та нестандартними, такими яку не може оминути людина, оскільки виходить за межі звичайного,
2. Неминучість – такі обставини, які наступають ззовні та невіддасні волі людини.

Також, серед науковців думки щодо поняття форс-мажорні обставини розділились. На думку, О. Мельник, під форс-мажорними обставинами варто розуміти саме звільнення від відповідальності суб'єкта господарювання за не виконання умов договору, у свою чергу, під непереборною силою на думку автора варто розуміти саме порушення умов недоговірних зобов'язань [3]. Тобто, автор розділяє два поняття, які схожі за значенням, але мають різну сферу регулювання, а саме договірні та недоговірні зобов'язання між сторонами.

Дане поняття ще використовувалося у римському праві. Форс мажорними обставинами вважалась непереборна сила ззовні, але насамперед це стосувалося стихійних лих, наприклад буря, торнадо, бандитські набіги тощо. Основним розрізненням було те, що за таких обставин ніхто не несе відповідальність.

На сучасному етапі, закон передбачає важливу умову виключення відповідальності при настанні форс-мажорних обставин. Сторона договору має негайно повідомити іншу сторону договору про неможливість виконання умов договору. Ця умова дозволяє уникнути негативних наслідків для обох суб'єктів господарювання та своєчасно реагувати на такі обставини.

Аналізуючи законодавство Європейського Союзу (далі-ЄС), яке на сьогоднішній день є актуальним для нашої держави, так як багато років Україна має намір та бажання вступити до ЄС, а тому, повинна гармонізувати законодавство у відповідність до законодавства союзу.

У Цивільному кодексі Румунії у статті 1351, що визначає форс-мажорні обставини як зовнішні, непереборні, абсолютно не від кого незалежні події, якщо інше не передбачено договором або домовленістю сторін. За винятком останнього, сторона не несе відповідальності [4].

Цивільний кодекс Нідерландів, має зовсім інше тлумачення даного поняття. Стаття 6:75 BW неналежне виконання зобов'язання не може бути покладене на боржника,

окрім випадків, коли воно сталося з його вини та не є його відповідальністю згідно із законом, договором або звичайною громадською думкою [5].

Також, важливим є те, що на практиці виникнення форс-мажорних обставин підлягає судовому розгляду.

Торгово-промислова Палата України опублікувала лист № 1.2024/02-7.1 від 28.02.2022, де зазначено що російська агресія проти України є форс-мажорною обставиною [6].

Однак, дану позицію суб'єкти господарювання сприймають буквально і вважають, що лише наявність воєнного стану в Україні є підставою для виправдання невиконання або неналежного виконання умов договору.

До того ж, наявність форс-мажорної обставини не звільняє від виконання своїх договірних зобов'язань, а лише дає відстрочку від його виконання на певний строк, після спливу сторона договору як найшвидше має виконати його умови.

Так, Вищий Господарський суд у Постанові від 25.11.2021 року № 905/55/21, встановив, що під поняттям непереборна сила слід розуміти лише ті події та обставини, які дійсно передбачають неможливість виконання умов договору, що має бути обумовлено причинно-наслідковим зв'язком [7].

Суб'єкти господарювання також можуть отримати сертифікат у Торгово-промисловій Палаті України про форс-мажор. Цим сертифікатом засвідчуються форс-мажорні обставини. Тарифи залежать від суб'єкта подання та види заяви, термінової чи в загальному порядку. Але, як показує практика наявність воєнного стану, що підтверджується сертифікатом, як наявність непереборної сили, не може застосовуватись як виключне право доказу, суб'єкт господарювання не міг належним чином виконати умови зобов'язання.

Яскравим прикладом підтвердження зазначеної вище позиції є аналіз судової практики.

Так, Господарським судом Харківської області у справі № 922/4131/24 від 28.01.2025, було винесено рішення на користь позивача, так як відповідач не довів фактами

наявність форс-мажорних обставин конкретно у своєму випадку, а посилався на те, що він не зміг виконати умови договору через агресію РФ проти України. Суд, наголосив, що сам факт настання воєнного стану ні в якому разі не можна вважати форс-мажорною обставиною. Для визнання таких обставин дійсними потрібно щоб був наявний зв'язок між конкретною обставиною та конкретною подією. Тобто, навіть наявність сертифікату не підтверджує того, що саме ці обставини є форс-мажорними та спричинили не можливість виконання зобов'язань, якщо відсутній причинно-наслідковий зв'язок [8].

Аналізуючи практику українських судів, ми дійшли до висновку, що важливою умовою звільнення сторони від відповідальності є надання доказів, які дійсно підтверджують, що сторона договору не могла належно виконати умови договору.

Висновки. Проаналізувавши чинне національне законодавство та законодавство Європейського Союзу, ми дійшли до єдиного визначення поняття форс-мажорні обставини. Так, під форс-мажорними обставинами варто розуміти виняткову подію, яка не залежить від волі людини та відбувається ззовні.

Воєнний стан в Україні дійсно є форс-мажорною обставиною, однак аналізуючи судову практику, ми дійшли до висновку, що цього не достатньо щоб довести що сторона договору дійсно не могла виконати його умови, а для цього важливою є наявність причинно-наслідкового зв'язку. Навіть сертифікат, який видає Торгово-Промислова палата не є підставою для точного доведення форс-мажорної обставини.

Чинне законодавство потребує додаткових змін, які б конкретизували ознаки форс-мажорних обставин та чітко визначення цьому поняттю. Адже, на практиці через це виникають труднощі і сторони договору мають складнощі та конфліктні ситуації. Також, важливо відмітити, що форс-мажорна обставина не виключає обов'язку виконати умови договору. Форс -мажорна обставина є умовою для відтягування строку такого виконання до моменту виключення такої обставини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Господарський кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Текст> (дата звернення 22.07.2025).
2. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Текст> (дата звернення 22.07.2025).
3. Мельник, О.О. Поняття «форс-мажор» у цивільному праві України. *Юридичний вісник*. Київ, 2016. № 1. С. 205-209.
4. Codul Civil al Romaniei. URL: <https://www.codulcivil.ro/> (дата звернення 22.07.2025).
5. Burgerlijk Wetboek = Цивільний кодекс Нідерландів URL: <https://www.dutchcivillaw.com/civilcode.htm> (дата звернення 22.07.2025).
6. Торгово-промислова палата України: Лист від 28.02.2022 р. № 2024/2.0-7.1. URL: <https://ucci.org.ua/uploads/files/621f7b0c7d97f275399291.pdf> (дата звернення 22.07.2025).
7. Постанова Вищого господарського суду України у справі № 905/55/21 від 25 листопада 2021 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101234441> (дата звернення 22.07.2025).
8. Рішення Господарського суду Харківської області у справі № 922/4131/24 від 28 січня 2025 р URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124754203> (дата звернення 22.07.2025).